Guba Szilvia
Stonehenge és Egyiptom között: Élet és halál a bronzkori Kárpát-medencében

Bevezetés

Két ikonikus régészeti emlék neve szerepelt előadásom címében. Mindkettőhöz számtalan valós és valótlan elképzelés, hiedelem, legenda-szerű történet kapcsolódik. A két helyszín időbeni és térbeli keretében arra vállalkoztam, hogy a Kárpát-medence hasonlóan gazdag emlékanyagát bemutassam.

Guba Szilvia

A bronzkor időbeli keretei

A bronzkor Európa területén különböző időben jelent meg. Nyugat-Európában a fémeket még nem használó, kőkori kultúrák voltak jellemzőek - amelyeket jellegzetes építményeikről megalit kultúrának is nevezünk (ilyen Stonehenge is). Ugyanekkor a Közel-Keleten, Kis-Ázsiában és Egyiptomban fejlett civilizációk alakultak ki, létrehozva az írásbeliséget.

Az európai bronzkor megértésének egyik kulcsterülete a görög szigetvilág és a szárazföld akháj népek megjelenése előtti időszaka. A Minószi civilizáció Krétán kb. Kr. e. 3200-tól datálható. Kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal, fejlett hajózási ismeretekkel rendelkezett, fő nyersanyagát, a ciprusi rézérc lelőhelyekről szerezte be. Pusztulását közvetett módon a Théra vulkán kitörése okozta, ekkor a bronzkor súlypontja a szárazföldre helyeződött át, Mükéne központtal. A bronzkor hajnalán Nyugat-Európában még kőkori technológiákkal dolgoztak, míg Kelet-Európában pásztorkodó életmódot folytató közösség éltek. Kr. e. 2600/2500 környékén indulnak el olyan változások a Kárpát-medence területén, amelyek egy új korszakot indítottak el.

A bronz, mint nyersanyag

A bronzkor arról a fémötvözetről kapta a nevét, amelyhez rézércre és egy másik fémtartalmú vegyületre volt szükség. A felszín közeli rézérctelepek is nagy tisztaságú rezet adtak, amely alacsony olvadáspontú (kb. 1000 C), de hidegen,

kalapálással is alakítható. Hevítéssel vagy olvasztással formálták. A Közel-Keleten Kr. e. 7500 körül, Európában Kr. e. 5500 körül jelent meg. A bronz készítésében kezdetben a rézhez arzént vagy antimont kevertek, később állandósult az ón használata, kb. 90% rézérchez 10% ónt vegyítettek.

Rézérc lelőhelyek a Kárpát-medencében is találhatóak, pl.: Szepes-Gömöri Érchegység, Zempléni hegység (Telkibánya), Mátrában Recsk környéke, Rudabánya, Mecsek.

A bronzkorban látványosan megváltozott Európa: nőtt a lakosság száma, új területeket népesítettek be, átalakult a mezőgazdaság. A nyersanyag lelőhelyek felügyelete a hatalom koncentrációját eredményezte. A bronzkor Európa első aranykorának ideje.

Guba Szilvia

Stonehenge és Egyiptom között: Élet és halál a bronzkori Kárpát-medencében

A bronzkori táj a Kárpát-medencében

Ahol ma nagy kiterjedésű, intenzíven művelt területeket ismerünk, az őskor folyamán hatalmas, kiterjedt erdőségek voltak, gazdag élővilággal. Az éghajlat nem különbözött jelentősen a maitól. A folyók szélesen elterülő árterei, a sűrű lombkorona a környezet mozaikosságát is előidézte. A legfontosabb építő- és

Kárpát-medence bronzkori ásatás

tüzelőanyag a fa volt, ezért nagy területen irtották az erdőt, az írtásokon pedig földművelést folytattak.

Bronzkori településhálózat

A települések helyének kiválasztását elsősorban természeti adottságok határozták meg: fő szempont az élővíz közelsége volt, de a falut igyekeztek árvízmentes területre, magas partra építeni. Fontos szempont volt a megművelhető terület és az erdő közelsége, ez utóbbi nemcsak vadászterületet biztosított, hanem kellő fa nyersanyagot is. A legtöbb település köré védműveket emeltek, szélesebb vagy sekélyebb árkokat, és az árkokból kikerült földből emeltek kisebb-nagyobb sáncokat. Az ilyen típusú védművek nem kifejezetten ellenséges támadás elől védték a települések lakosságát, inkább a közeli erdőkből betörő vadállatok ellen volt hatásos. Az árokban a fölösleges esővizet is összegyűjtötték, amelyet

a kiskertek öntözésére is használtak. E korból ismerünk egyszerű, tanya-szerű településeket, több száz éven keresztül lakott lakódombokat vagy akár több tíz hektár kiterjedésű, erődített földvárakat.

Bronzkori fauna és flóra

A lelőhelyeken előkerült állati és növényi maradványok vizsgálata kimutatta, hogy a bronzkori flóra és fauna sem sokban tért el a maitól. Az erdők leggyakoribb vadja a gímszarvas, vaddisznó, őz, róka, farkas, vadmacska, hiúz, mezei nyúl, ritkábban barnamedve, bölény, illetve az azóta kihalt őstulok volt. Az élővizekben tokfélék, ragadozó halak éltek, de bőséggel volt gyűjthető rák, kagyló, csiga, melyek nélkülözhetetlen fehérjeforrások voltak. A legelső domesztikált állatfaj, a kutya mellett leggyakrabban szarvasmarhát és háziasított lovat tartottak. A lótartás fontos eredménye a bronzkornak, hiszen a lovaglás, a ló fogatolása évszázadokra meghatározta a kereskedelmet, a szárazföldi közlekedést, de a harcászatot is.

A növénymaradványok gyorsan lebomlanak és megsemmisülnek, szerencsés véletlenek összejátszására van szükség, hogy nyomaikat megtalálják egy ásatáson. Ilyen véletlen, ha a növényi részek, pl. magok, szemek megégnek, elszenesednek, így már hosszan megőrződhetnek a földben is. A legfontosabb termesztett növény a gabona volt: búza, árpa, rozs és a köles. A kultúrnövények magjai közé gyakran keveredtek gyommagok is, a gabonaféléket pedig egymás közelében vetették. Az egész őskorban kizárólag sarlóval arattak, több féle csontból, kőből, fémből készült sarlót ismerünk. A gabonafélék mellett fontos fehérjeforrást biztosítottak a különböző hüvelyes növények is: borsó, lencse, lóbab. Fogyasztottak közönséges ledneket is, amely megfőzve fontos élelmi rost. A libatopot ma gyomnövénynek tartjuk, a bronzkorban azonban előszeretettel fogyasztották. Ekkor jelent meg a len, mint haszonnövény, olajos magvát étkezéshez, rostjait fonal készítéséhez használták. A bronzkori gasztronómia egyik különlegessége Balatonmagyaród–Hídvégpusztán került elő, ahol egy késő bronzkori gödörben egy megszenesedett szervesanyag-töredéket találtak. Ez a lelet nem volt más, mint nullás liszt finomságúra őrölt búza- és kölesliszt keverékéből, sertészsír és madártojás hozzáadásával készült, erdei szamócával töltött vagy megkent sütemény, a legrégebbi piskóta!

Halotti szokások a bronzkori Kárpát-medencében

A halált eleink az élet természetes velejárójának tartották, bonyolult szertartásokkal igyekeztek elfogadhatóvá tenni. A bronzkori ember számára a közösség egy tagjának elveszítése ugyanolyan tragikus esemény volt, mint a modern társadalmakban élőknek. A változás félelmet, feszültséget szül, amely azonban bizonyos szertartásokkal feloldható. A temetkezési szokások és a halottal kapcso-

latos teendők (pl. mosdatás, balzsamozás, elhantolás) egy részének kialakulását elsősorban a gyakorlati szükség hozta létre, hiszen az élettelen test azonnal biológiai pusztulásnak indul. A temetés szokásrendjének kialakulása jól tükrözi a közösség vallási elképzeléseit, világnézetét. A temetkezési szokások legfontosabb eleme a halott eltemetésének módja, amely a mai napig egész Európában kétféle lehet: a halottakat egyszerűen elhantolják vagy elhamvasztják. A temetők helyét gondosan választották ki, közvetlen környezetében alakították ki a halotti máglyát.

A halott temetés előtti előkészítését számos rituális cselekedet előzte meg, amely a túlvilági útra készítette fel az elhunytat. A tűz meggyújtása és a máglyán a lángok felcsapása elementáris erővel hatott a máglyát körbeállók érzékszerveire: a látvány, a szagok és a hangok komplex hatásélménye által a jelenlevők a halott átlényegülésének tanúivá váltak. A tűz erősségét gyúlékony, jól égő anyagokkal tudták szabályozni, pl. állati zsírral, olaj vagy gyanta tartalmú növényekkel, így 800-1000 °C fokot tudtak biztosítani, amely a csontok közepes-jó elégéséhez volt elegendő. A máglya leégése és a maradványok kihűlése után került sor a hamvak begyűjtésére, erre az alkalomra gyártott urnába. Ennek alsó részébe az alsó végtagok, majd a felsőtest maradványai kerültek, végül a koponyatöredékek. Bizonyos tárgyakat (pl. aranyból készült drótékszerek) épen, égési nyomok nélkül helyeztek az edényekbe. Az urnákat minden esetben lezárták: kőlappal vagy egy másik edénnyel, amely szájjal lefelé került a hamvakra. Az urnát és az egyéb kisebb-nagyobb edényeket sírgödörbe állították. A sírokat kis földhalommal temették be, máskor kövekből több méteres átmérőjű halmot emeltek a sírok elkülönítésére.

Az urnába vagy az urnán kívül a sírgödörbe helyezett tárgyak között több esetben találunk állatcsont maradványt is, amelyek a máglyára helyezett és a halottal együtt elégetett állat maradványai voltak, míg az edényeken kívül a sírgödör aljára helyezett csontok ételmellékletként szolgáltak. A temetkezési szokások rendkívül összetett, bonyolult hiedelemrendszerét teljes egészében megérteni talán sosem fogjuk. Mégis, minden egyes sír vagy temető régészeti feltárása közelebb vihet bennünket a halált övező egyetemes, de kultúránként eltérő misztériumok megértésében.

Végszó

Homérosz Íliásza (kb. Kr. e. 800) a hazai későbronzkor időszakához időben legközelebb álló írásos emlék, amelyet felidézve képet kaphatunk Közép-Európa és benne a Kárpát-medence egykori lakóiról, életfelfogásukról, harcművészetükről, temetési szokásaikról, de akár kalandvágyó jellemükről is.